

Honden en emotie. Bewijs geleverd?

Elian Hattinga van 't Sant

Voor Charles Darwin was het in 1872 op grond van zijn evolutietheorie al even logisch en evident als voor de meeste hondenbezitters nu: honden hebben emoties, net zoals wij die hebben. Toch zou het nog meer dan 120 jaar duren voordat de wetenschap dit zwart op wit erkende. Een dergelijke erkenning betekende immers dat honden en mensen in dit opzicht niet zo heel erg verschillend waren en dat was een gedachte waar men om uiteenlopende redenen maar niet in kon geloven. In tijden dat het christelijk geloof nog veel meer dan nu het denken over dieren beheerste, was een dergelijke gedachte alleen al om godsdienstige redenen vloeken in de kerk. Men was immers opgevoed met de Bijbel, waarin duidelijk werd gezegd dat de mens een hoger wezen was dan een dier.

Superieure wezens

Maar ook in cultureel opzicht was het toch overduidelijk dat mensen superieure wezen waren? Dieren kenden geen beschaving, ze volgden louter hun instincten en hadden daar helemaal geen controle over. Ze kenden geen gêne en geen zelfbeheersing. Hoe zou een dergelijk wezen dan de dingen kunnen ervaren zoals mensen? Liefde en vergevingsgezindheid waren toch alleen mensen voorbehouden?

Bovendien, hoe zou je kunnen bewijzen dat dieren dezelfde emoties hebben als mensen? Uit hun reactie zou je misschien wel kunnen afleiden dat ze pijn hadden of bang waren als je ze op hun staart trapte, maar wie durfde te zeggen dat ze net zoiets zouden ervaren als mensen? Je kon ze het immers niet vragen. Bovendien had de vooraanstaande wetenschapper-filosoof Descartes in de 17^e eeuw al gesteld, dat alleen de mens tot denken in staat was en dat dieren alleen reflexmatig reageerden, zonder gevoel of gedachte, alsof het machines waren. Waarom zou dat niet zo zijn? Als je met een hamer op een hol vat slaat, geeft het geluid. Als je een hond op zijn staart trapt, gaat hij janken. Punt.

Antropomorfisme

Antropomorfisme, het toedichten van menselijke eigenschappen aan dieren, was en bleef een doodzonde in de wetenschap. Als je als wetenschapper serieus genomen wilde worden, dan hield je je verre van speculaties over bewustzijn, denken en gemoedstoestanden bij dieren. Als een wetenschapper iets waarnam dat vergelijkbaar was met menselijk gedrag, zoals een chimpansee die haar kind koesterde, dan gebruikte hij daar niet het woord 'moederliefde' voor, maar een neutraal, niet met mensen verbonden begrip, zoals bijvoorbeeld 'moeder-kind binding'. Toen dan ook nog niet zo lang geleden vermaard primatoloog Frans de Waal het woord 'verzoening' gebruikte voor bepaald gedrag van chimpansees, riep de halve wetenschappelijke wereld aanvankelijk ach en wee. Veel te menselijk. In recente wetenschappelijke artikelen over vergelijkbaar gedrag bij andere dieren, waaronder honden, spreekt men in het algemeen eigenlijk liever over 'post conflict affiliatie'.

MRI en moleculaire beeldvorming

Het is echter ook de wetenschap die het verlossende woord heeft gesproken over emoties bij dieren, zodat we weer terug zijn bij 'good old' Darwin. Bij neuro-psychologisch onderzoek wordt steeds meer gebruik gemaakt van relatief nieuwe technieken, zoals fMRI (functionele

Magnetic Resonance Imaging) en moleculaire beeldvorming, waarmee de werking van neurotransmittersystemen en de activatie van bepaalde hersengebieden zichtbaar gemaakt kunnen worden. Hierdoor kon aangetoond worden dat dezelfde hersengebieden en neurotransmittersystemen actief zijn bij bepaalde emoties bij zowel mensen als dieren, zoals apen, ratten en honden. Bij mensen die honden aaiden en lief toespraken en bij de honden die hierop positief reageerden kon worden aangetoond dat zich bij beiden dezelfde biochemische processen afspeelden. Kortom, zo constateerden deze onderzoekers, je kon rustig stellen dat zij dezelfde positieve emoties hadden.

Basis emoties.

Toch is het allemaal zo simpel nog niet. Emoties zijn enorm divers en complex. Je hebt doorgaans hele zinnen nodig als je wilt beschrijven wat er op emotionele momenten door je heen gaat. Probeer maar eens na te gaan welke emoties je ervaart als je je hond, waar je helemaal gek op bent, kwijtraakt in een bos of als hij zich in een drukke straat losrukt en de benen neemt. Liefde, haat, ongerustheid, angst, paniek, ergernis, boosheid en woede wisselen elkaar in snel tempo af. De hevigheid van je emoties wisselt voortdurend. Dat ligt aan de ernst van de situatie en de mate waarin je erin slaagt om jezelf gerust te stellen, maar ook aan je persoonlijkheid. Onderzoek heeft namelijk aangetoond dat sommige mensen stevast hun emoties veel scherper en heviger ervaren dan anderen.

Er zijn dus individuele verschillen in de belevenis van emoties en we hebben veel verschillende woorden om de intensiteit van een emotie te benoemen. Toch hebben de meeste daarvan iets met elkaar gemeen. Je kunt ze groeperen. Wetenschappers onderscheiden dan ook de volgende basis-emoties: plezier, angst, boosheid, walging en verdriet. Doordat onze hersenen bij het ervaren van emoties ook onze aangezichtsspieren aansturen, zijn deze van ons gezicht af te lezen. Onderzoek van Ekman heeft dan ook aangetoond dat alle mensen – ook als zij uit heel verschillende culturen komen – deze emoties en bijbehorende gezichtsuitdrukkingen (her)kennen.

Overleven

Opvallend daarbij is dat er meer negatieve dan positieve basis-emoties zijn. Vier tegen een. Dat is zo gek niet als je bedenkt dat emoties dezelfde functie hebben, voor mensen én voor dieren. Ze helpen je overleven. Voor angst, walging en boosheid is dit duidelijk. Angst zorgt ervoor dat je uit de buurt blijft van gevaarlijke dingen of wezens, walging zorgt dat je afstand houdt tot giftige of ziek makende dingen en boosheid stelt je in staat om te vechten voor je leven of iets dat je waardevol vindt.

Van plezier en verdriet is dit minder duidelijk. Gedacht wordt dat plezier en verdriet helpen bij het overleven, omdat sterke emoties een indringende herinnering achterlaten. Plezier ervaar je alleen als iets goed voor je is (lekker eten, een lekker bed of veilig hol, een geschikte partner). Een sterke herinnering aan iets dat goed voor je was, motiveert je steeds weer om daar naar op zoek te gaan en bevordert dus je overlevingskansen. Verdriet kan op een vergelijkbare wijze werken en je motiveren om op zoek te gaan naar het goede dat je verloren hebt.

Communiceren.

Emoties helpen je ook overleven in sociaal opzicht. Door de verbinding tussen emotie, lichaamstaal en gezichtsexpressie wordt duidelijk in wat voor gemoedstoestand je bent. Dat is

nuttig voor je soortgenoten, omdat je daardoor onderlinge conflicten kunt vermijden. Immers als je boos kijkt en geagiteerd rondloopt, bedenkt een ander zich wel twee keer eer hij je benadert. Vooral voor niet sociaal levende dieren, die buiten de paartijd klauwen of tanden klaar hebben, is het van levensbelang om te weten in wat voor gemoedstoestand een potentiële partner is. Maar ook sociaal levende dieren zijn gebaat bij harmonieuze betrekkingen. Verwonderlijk is het ook niet dat dieren die in sociaal verband leven, zoals bijvoorbeeld mensen, apen, paarden, wolven en honden, een veel uitgebreider repertoire aan gezichtsuitdrukkingen hebben ontwikkeld, dan niet sociaal levende dieren. Voor hen is immers goed en genuanceerd communiceren heel belangrijk, want als je buiten de groep valt, dalen je overlevingskansen aanzienlijk. Ze hebben dan ook een genuanceerder en uitgebreider daarmee corresponderend gevoelsleven.

Door het waarnemen van de emoties bij een ander kan ook informatie over de omgeving worden doorgegeven. Als iemand plezier heeft, is er daar bij hem blijkbaar iets heel leuks, lekkers of aantrekkelijks dat misschien ook voor jou de moeite waard is. Je ziet dan ook dat mensen en dieren altijd aangetrokken worden door een dier of mens dat zichtbaar plezier heeft. Andersom, als iemand staat te krijsen van angst, is dat genoeg reden om zelf uit de buurt te blijven of op zijn minst heel voorzichtig te zijn als je naar hem toegaat. Bij bepaalde apensoorten zijn angstkreten dan ook geëvolueerd tot uiteenlopende waarschuwingssignalen, waarmee ze precies aan hun groepsgenoten aan kunnen geven waar het gevaar vandaan komt - uit de lucht of over land - en welke gevaarlijke diersoort het betreft.

Zelfde principes

Omdat hun hersenprocessen en lichamelijke reacties op emoties volgens dezelfde principes werken, maar waarschijnlijk ook omdat ze samen duizenden jaren samen geëvolueerd zijn, kunnen mensen en honden de basis-emoties bij elkaar zonder al te veel moeite herkennen. Wanneer mensen bang zijn, sperren ze hun ogen open en maken ze zich klein. Honden doen hetzelfde. Mensen die boos zijn, maken zich groot en staren de ander met priemende, wat toegeknepen ogen aan en laten soms hun tanden zien voordat ze een klap uitdelen. Honden doen hetzelfde.

Wanneer mensen iets vies ruiken of zien, deinzen ze terug en trekken ze op een bepaalde manier hun neus op. En als mensen iets vies in hun mond krijgen, spugen ze het zo snel mogelijk uit en trekken daar een vies gezicht bij. Honden doen hetzelfde. Alleen zal je het niet zo vaak zien, want honden vinden nu eenmaal veel meer 'vieze' dingen lekker dan wij. Ik heb het een keer overduidelijk gezien bij een van mijn honden die zich vergiste en een hondenkeutel pakte in plaats van een dennenappel. Ze spuugde hem pffft zo hard uit dat hij wel een halve meter wegvloog en haar gezicht sprak boekdelen: Jakkas !!!

Plezier in een hond is ook niet moeilijk te herkennen. De sprankelende ogen en de blijde gezichtsuitdrukking waarbij de mondhoeken ontspannen omhoog krullen alsof de hond glimlacht, zeggen de meeste mensen genoeg.

Verdriet

Verdriet is daarentegen voor de meeste mensen moeilijker te zien, omdat het duidelijkste kenmerk van ons verdriet, tranen, bij honden ontbreekt. De bij verdriet horende lusteloosheid wordt nogal eens voor luiheid versleten. Er zijn ook maar weinig mensen die weten dat een hond in een depressie kan raken na het verlies van een geliefd dierlijk of menselijk maatje of zelfs zijn vertrouwde omgeving.

Andersom lijken honden zich ook goed bewust te zijn van de verschillende emoties bij mensen. Japanse onderzoekers (Morisaki et al.) lieten mensen in bijzijn van hun honden naar

een vrolijke film kijken en naar een droevige. Terwijl de eigenaren zich niet met de hond bezighielden (en deze zich dus niet aangesproken kon voelen), reageerden de honden toch duidelijk op de verschillende emoties bij hun bazen. Daarbij hadden ze meer aandacht voor hun baas als deze vrolijk was, dan wanneer hij verdrietig was. Een bijzonder akelig onderzoek van Langford et al. bij muizen toonde aan dat deze meevoelen met soortgenoten wanneer die in hun bijzijn gemarteld worden. Daarbij toonden ze heftigere emoties als het kooigenoten betreft, dan wanneer het om vreemde muizen gaat.

Het is heel goed mogelijk dat hetzelfde voor honden geldt. Ik heb ooit de fout begaan mijn Jenna in de spreekkamer van de dierenarts mee te nemen terwijl mijn andere hond, Britt, aan een heel pijnlijke poot werd behandeld. Ik dacht naïef genoeg dat dit geen negatieve uitwerking zou hebben, omdat Jenna zelf immers niets akeligs overkwam en ze deelde in de vele koekjes die mijn dierenarts rijkelijk uitdeelde. Jenna is echter tot op heden doodsbang voor de dierenarts en het zou me niet verbazen als er een verband is met de behandeling van Britt die duidelijk pijn had.

Projectie

Toch moet je wel kritisch blijven. Alleen al tussen mensen onderling zijn er grote verschillen in emoties en hoe intens die worden beleefd. Dat geldt ongetwijfeld ook voor honden. Je kunt dus niet klakkeloos emotioneel gedrag van honden verklaren door je eigen emotionele ervaring erop te projecteren. Bovendien wordt ons denken over emoties in sterke mate bepaald door onze cultuur.

De cultuur waarin je bent opgegroeid, zowel in brede zin (de maatschappij) als in engere zin (het gezin) bepaalt wat voor waarde je hecht aan bepaalde emoties en hoeveel aandacht je er aan besteedt. Daardoor kun je dingen missen, maar ze anderzijds ook zien waar ze niet zijn. Zo denken veel mensen die een hond als gezinslid beschouwen, dat een hond, als een andere hond in het gezin doodgaat, wel verdrietig zal zijn. In onze cultuur ‘hoor’ je namelijk verdrietig te zijn als een naaste doodgaat en wordt het doorgaans als schokkend ervaren als een kind zegt: “Nou, ik vind het helemaal niet erg dat mijn broertje dood is”. Ze zijn er dus extra alert voor tekenen van verdriet bij een hond en zijn geneigd alle gedrag dat ook maar een beetje in die richting gaat als dusdanig te interpreteren. Anderzijds hebben mensen die zijn opgegroeid met het idee dat een hond een heel ander wezen is dan een mens er totaal geen oog voor als een hond na het overlijden van een andere hond wegzakt in depressie uit verdriet om het verlies.

Schuld

Een heel bekend voorbeeld van het interpreteren van emoties bij een hond vanuit een cultureel kader is denken dat een hond weet dat hij de boel niet mag vernielen. Mensen leiden dit af uit het zich ‘schuldig’ gedragen van een hond bij thuiskomst. Allerlei onderzoek toont aan dat het gedrag van de hond niet gerelateerd is aan iets verkeerd doen, zoals eten van het aanrecht pikken of kussens vernielen, maar aan het gedrag van de eigenaar. Hond reageert op de expressie van de eigenaar die denkt: “Hij zal wel weer ...”. Omdat het hebben van een goede relatie met de eigenaar voor de hond van levensbelang is, reageren veel honden met agressie remmend of angstig gedrag als hun baas zich minder vriendelijk toont.

Dat is normaal sociaal gedrag, dat niets met ‘zich schuldig voelen’ te maken heeft. Mensen interpreteren het echter als ‘schuldig’ omdat het in onze cultuur niet acceptabel is om dingen van een ander te vernielen of te stelen, zeker niet van een naaste. Als je dat doet, wordt je geacht je schuldig te voelen. Hoezeer dat idee leeft in het hoofd van de baas blijkt uit onderzoek van Horowitz. Ook bij honden die zich volkomen normaal gedroegen en helemaal

niets verkeerd hadden gedaan, zagen proefpersonen een ‘schuldige blik’ als hen was verteld dat dit wel het geval was.

Referentiekader

Bij al dit soort interpretaties verliezen mensen het referentiekader van de hond uit het oog. En dat referentiekader is nu eenmaal vele malen beperkter dan dat van de mens. Doordat wij kunnen praten, kunnen wij ook indirect kennis over de omgeving en anderen verwerven. We hoeven veel minder dan honden iets zelf te ervaren of te ontdekken om het te weten of te begrijpen. Van school, uit boeken, van internet, uit de media, van natuurdocumentaires en van verhalen van andere mensen leren wij heel veel dingen op indirecte wijze. Wij weten dat sommige slangen giftig zijn en andere niet; dat het geluid van de donder gevolg van een elektrische ontlading is en op zich niet gevaarlijk. Wij weten dat de grijparmen aan de vuilnisauto er niet zijn om ons te pakken of dat die zich vreemd gedragende buurman geen vlieg kwaad doet. Die indirecte kennis geeft ons een veel grotere mogelijkheid om onze emoties vanaf het begin af aan te rationaliseren. Een hond moet dat allemaal door ervaring leren. Die wordt door schade en schande wijs.

Direct

Maar ook ons normen en waarden patroon is veel breder en strekt zich uit in abstracte, indirecte zin. Zo hebben bepaalde dingen waarde omdat ze veel geld hebben gekost of omdat ze van oma zijn geweest. Waarden die honden nu eenmaal niet kunnen delen, omdat ze alleen verbaal kunnen worden gecommuniceerd. Honden hebben wel normen en waarden, maar daarbij gaat het om dingen die van direct belang zijn, zoals een lekker mandje of een goede relatie. Honden kunnen verdriet hebben om de dood van een mens of een ander dier, maar alleen als ze daarmee een sterke emotionele band hebben. Louter de aanwezigheid van een andere hond of een mens is daarvoor geen garantie. Honden vertonen vaak uit zichzelf agressie remmend gedrag om iets goed te maken als ze per ongeluk tijdens een spelletje een ander pijn doen of als ze zich vergissen en woest blaffend afstormen op iemand die bij nader inzien de baas blijkt te zijn. In die zin kun je zeggen dat ze zich misschien ‘schuldig’ voelen. Het gaat dan echter steeds om een direct verband. En zolang we daar maar oog voor houden, kan een beetje antropomorfiseren heel verhelderend werken.